

Особливості зайнятості та відродження трудового потенціалу

А. ЯВОРСЬКА

Житомирський національний агроекологічний університет

У статті визначено динаміку та основні тенденції демографічного розвитку сільських територій Житомирщини допустимим рівнем радіаційного забруднення. Проведено аналіз структури населення, зокрема зайнятих у мисливському господарстві області. За результатами аналізу обґрунтовано необхідність розробки та впровадження нової демографічної політики, а також політики зайнятості населення з урахуванням особливостей природно-ресурсного потенціалу регіону.

В статье определены динамика и основные тенденции демографического развития сельских территорий Житомирщины. Проведен анализ структуры численности населения и численности специалистов, занятых в охотничьем хозяйстве области. По результатам анализа обоснована необходимость разработки и внедрения новой демографической политики, а также политики занятости населения с учетом особенностей природно-ресурсного потенциала региона.

The paper determines the dynamics and the main tendencies of rural territories' of acceptable radiation pollution demographical development. It also analyses the structure of population quantity and quantity of specialists working in hunting sector of the region. On the results of the above analyses the author substantiates the necessity of development and the implementation of new demographical policy as well as the labor policy taking into account the particularities of natural-resources potential of the region.

Ключові слова: демографія, природно-ресурсний потенціал, радіаційне забруднення, сільські території, зайнятість, трудовий потенціал, відродження.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми дослідження викликана несприятливими соціально-економічними, демографічними, політико-правовими та екологічними тенденціями розвитку трудового потенціалу, який є фундаментом для реалізації економічного потенціалу сільської місцевості. Так, за статистичними даними, на сільській території України проживає близько 14,4 млн. осіб, що складає 31,4 % загальної чисельності населення України. Наша країна через передчасну смертність щорічно втрачає близько 200 тис. осіб працездатного віку, а за останні два десятиріччя втрати трудового потенціалу становили близько 3,5 млн. осіб. Нині у віковій групі населення 15–60 років рівень смертності працездатного населення України втричі перевищує аналогічні показники країн Європейського Союзу. Основними причинами демографічної кризи є старіння сільського населення, високий рівень захворюваності та смертності, високе демографічне навантаження, низький рівень народжуваності, безробіття сільської молоді та її міграційний відтік за кордон і переважно у великі індустріально розвинені міста. А тому системне відродження сільських територій з допустимим рівнем радіаційного забруднення в найближчій перспективі потребує вирішення проблем відродження трудового потенціалу та його адаптації до умов розвитку ринкового середови-

ща. Ми розглядаємо відродження трудового потенціалу як всебічно обґрунтований цілеспрямований і ефективно втілований у практику процес, який здійснює соціум (людська спільнота, державна влада) в інтересах виведення національної економіки, її окремих галузей та соціальних аспектів на якісно вищий рівень розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню демографічних проблем присвятили праці: В. Борисов, О. Бугуцький, Т. Кір'ян, Е. Лібанова, В. Онікієнко. Питанням формування трудового потенціалу приділяли увагу вчені-економісти нашого часу: С. Бандур, Д. Богиня, О. Бородіна, І. Гнибіденко, О.Гришнова, В. Дієсперов, М. Долишній, А. Калина, С. Кафлевська, О. Онищенко, П. Саблук, К. Якуба та багато інших. Значний науковий внесок у вивченні теоретико-методологічних аспектів трудового потенціалу аграрного сектора сільських територій зони допустимого радіаційного забруднення зробили Н. Зіновчук, А. Малиновський, В. Славов, Є. Ходаківський.

Водночас, незважаючи на значну увагу вчених до цих питань, демографічно-економічні аспекти зайнятості та відродження трудового потенціалу аграрного сектору і лісомисливського комплексу Житомирської області та їх вплив на конкурентоспроможність таких підприємств не достатньо вивчені.

Таблиця 1

Кількість населених пунктів, розташованих у зонах радіоактивного забруднення Житомирської області

Територія	Всього	В тому числі			
		I зона	II зона	III зона	IV зона
По забрудненій території	698	-	45	291	362
В тому числі по районах					
м. Коростень	1	-	-	1	-
м. Малин	1	-	-	-	1
Вол.-Волинський	8	-	-	-	8
Ємільчинський	119	-	-	44	75
Коростенський	108	-	1	23	84
Лугинський	49	-	3	34	12
Малинський	103	-	1	-	102
Народицький	66	-	23	35	8
Нов.-Волинський	36	-	-	8	28
Овруцький	146	-	15	101	30
Олевський	61	-	2	45	14

Джерело: складено за матеріалами²

Мета статті – вивчення механізмів негативного впливу соціально-економічних і демографічних процесів на відродження трудового потенціалу аграрного сектору та лісомисливського комплексу сільських територій з допустимим рівнем радіаційного забруднення Житомирської області.

Виклад основного матеріалу. До числа областей, що найбільш потерпіли від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, потрапила Житомирська область, дев'ять районів якої зазнали радіоактивного забруднення. Внаслідок аварії забруднено Володарськ-Волинський, Ємільчинський, Лугинський, Коростенський, Малинський, Народицький, Овруцький та Олевський райони. Забруднено майже 1,5 млн. га або близько половини території області, де проживало майже 400 тис. осіб¹.

На території радіоактивного забруднення Житомирської області знаходиться 698 населених пунктів. Вони поділені на чотири зони:

- зона відчуження, в якій населення не проживає;
- зона безумовного (обов'язкового) відселення, до якої належить 45 населених пунктів, де проживає 4018 чоловік, або майже 3 % населення області;
- зона гарантованого добровільного відселення, де в 291 населеному пункті проживає 191,8 тис. чол., або 14,3 % населення області;
- зона посиленого радіаційного контролю, де знаходиться 362 населені пункти, на території яких проживає 156,7 тис. чол. (табл.1).

Депопуляційні процеси є небезпечним демографічним викликом сучасності. Україна при наявних темпах депопуляції щорічно втрачає чисельність населення, зіставну з кількістю мешканців таких міст, як Дніпродзержинськ, Івано-Франківськ або Кіровоград.

Історично так склалося, що демографічно найстаршими регіонами України є північні (Чернігівщина, Сумщина, Житомирщина), північно-східні (Полтавщина) та центральні (Вінниччина, Кіровоградщина). Прогресуюче старіння, висока передчасна смертність, а також депопуляція уособлюють значущі демографічні обмеження для соціально-економічного розвитку, підвищення рівня життя (нині і на перспективу). Між тим високий рівень старіння та депопуляція населення, які взаємно підсилюють одне одного, програмують збереження негативних тенденцій на майбутнє.

Результатом таких процесів стало зменшення кількості постійного населення в Україні з 51556,5 тис. осіб у 1990 р. до 45372,7 тис. осіб станом на 1 січня 2013 р. Незважаючи на те, що темпи зменшення чисельності населення за останній період дещо уповільнилися (у 2008 р. його кількість зменшилася порівняно з попереднім роком на 228,9 тис. осіб, у 2009 р. – на 180,8 тис. осіб, у 2010 р. – на 184,4 тис. осіб, у 2011 р. – на 144,9 тис. осіб, а у 2012 р. – на 80,6 тис. осіб), загроза українському етносу все ще залишається. За розрахунками науковців Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, на період до 2050 р.

¹Концептуальні основи локального відновлення виробництва в регіоні радіаційного забруднення. (Науково-методична розробка). Данилко В. К., Токмачов М. Л., Корнійчук Р. М.; Під керівництвом Ходаківського Є. І. – Житомир: ЖІТІ, 2002. – 69 с.

²Малиновський А.С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення: Монографія. – К.: ННЦІАЕ, 2007. – 604 с.

Таблиця 2

Динаміка чисельності постійного населення на територіях Житомирської області, забруднених внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (станом на 1 січня), тис. осіб

2002р.*	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2002 р., %
Всього по області, тис. осіб											
1389	1361	1346	1331	1306	1295	1287	1280	1274	1270	1262	90,8
м. Коростень, осіб											
66850	66626	66511	66206	65893	65766	65686	65616	65878	65747	65685	98,3
Вол.-Волинський район, осіб											
38616	37893	37494	37051	36499	36288	36052	35976	35834	35811	35687	92,4
Ємільчинський район, осіб											
42160	40845	39962	39094	37732	37051	36449	35871	35417	34980	34540	81,9
Коростенський район, осіб											
34297	32901	32245	31567	30450	29946	29507	29193	28793	28511	27919	81,4
Малинський район разом з м. Малин, осіб											
52147	51108	50319	49575	48635	48000	47529	47294	47100	46860	46407	89,0
Народицький район, осіб											
11395	10590	10176	9818	9627	9526	9590	9610	9624	9527	9451	82,9
Нов.-Волинський район, осіб											
52872	51891	51227	50548	49539	49103	48707	48373	48078	47889	47499	89,8
Овруцький район, осіб											
67876	66114	65225	64203	62241	61290	60738	60067	59577	58926	58070	85,5
Олевський район, осіб											
47028	45973	45202	44426	43294	42695	42433	42305	42129	42118	42073	89,5
Разом по забрудненій зоні, тис. осіб											
434	424	418	412	402	398	395	391	390	388	384	88,5
Питома вага радіоактивно забрудненої зони											
31,2	31,2	31,1	30,9	30,8	30,7	30,6	30,5	30,6	30,5	30,4	< на 0,8 в. п.

* За даними перепису населення на 5 грудня 2001р.

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області: Статистичний щорічник Житомирської області – 2012 / за ред. Г. А. Пашицької. – Житомир: Головне управління статистики в Житомирській області, 2012. – 464 с.

в Україні може залишитись від 25 до 42 млн. осіб населення, а за розрахунками ООН, на період до 2025 р. – від 32 до 36 млн. осіб³. Крім того, така загроза зумовлює неминучість формування нестачі робочої сили, підвищення податкового навантаження на зайняте населення, скорочення фінансових можливостей щодо соціального забезпечення в сучасних умовах зростання попиту на соціальні послуги з боку малозабезпечених сімей та осіб похилого віку, особливо на територіях допустимим рівнем радіаційного забруднення.

Таким чином, абсолютна чисельність постійного населення області, зокрема в районах з допустимим рівнем радіаційного забруднення за 2002–2013 рр. зменшилась на 127,3 тис. осіб, або на 9,2% (табл. 2). Такі динамічні зміни спостерігаються не тільки в

результаті природних демографічних процесів: високої смертності та захворюваності, низької дітородної активності, міграційних відтоків населення, але й сучасних соціально-економічних умов та екологічних проблем, що виникли внаслідок аварії на ЧАЕС, а також розвитку виробничо-продуктивних відносин цього регіону.

Наведені дані свідчать про те, що за останні роки суттєво змінилась структура постійного населення районів зони з допустимим рівнем радіаційного забруднення Житомирської області. Питома вага населення, яке проживає на територіях, забруднених внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, скоротилася з 31,2% у 2002 р. до 30,4% у 2013 р., або з 434, 1 тис. чол. до 384,3 тис. чол. Абсолютне і відносне зменшення

³Загорський В. Демографічні тенденції та їх вплив на соціально-економічний розвиток України / В. Загорський, Г. Лопушняк // 36. наук. праць Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 34. – С. 13–20.

Таблиця 3

Структура розподілу постійного населення за статтю на територіях Житомирської області, забруднених внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (на 1 січня) 2002–2012рр., осіб

Район, місто	2002 р.*		2011 р.		2012 р.	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Всього по області	644360	744933	592429	687348	590129	683839
м. Коростень	31269	35581	30226	35390	30325	35553
м. Малин	...	...	12507	14546	12495	14953
Вол.-Волинський	18069	20547	16694	19282	16691	19143
Ємільчинський	19695	22465	16870	19001	16691	18726
Коростенський	15631	18666	13341	15852	13144	15649
Лугинський	9764	11094	8306	9370	8199	9218
Малинський	24220	27927	9498	10743	9391	10621
Народицький	5212	6183	4417	5193	4429	5195
Нов.-Волинський	24681	28191	22586	25787	22491	25587
Овруцький	31417	36459	27752	32315	27541	32036
Олевський	22418	24610	20096	22209	20034	22095
Разом по забрудненій зоні	202376	231723	182293	209688	181431	208776
Питома вага	31,4	31,1	30,7	30,5	30,7	30,5

* За даними перепису населення на 5 грудня 2001р.

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області: *Статистичний щорічник Житомирської області – 2012 / за ред. Г. А. Пашинської. – Житомир: Головне управління статистики в Житомирській області, 2012. – 464 с.*

чисельності населення в зоні допустимого радіоактивного забруднення спостерігається в усіх районах області. За досліджуваній період найвищі темпи скорочення чисельності мешканців зафіксовані у Лугинському (на 18,8%), Коростенському (18,6%), Ємільчинському (18,1%) та Народицькому районах (17,1%).

Варто додати, що спостерігається інтенсивне зменшення кількості чоловіків, порівняно із жінками, на Житомирщині. Водночас при дослідженні статеві структури населення регіону допустимого радіаційного забруднення можна помітити, що в області частка чоловіків які проживають на забруднених територіях трохи перевищує аналогічні показники для жінок. Разом з тим, темпи зменшення кількості як чоловіків, так і жінок на територіях, забруднених внаслідок аварії на ЧАЕС, більші, ніж в цілому по Житомирській області. Так, за нашими розрахунками, кількість чоловіків зменшилась з 202,4 тис. осіб у 2002 р. до 181,4 тис. осіб у 2012 р., або на 10,4%, а жінок з 231,7 тис. осіб до 208,7 тис. осіб, або на 9,9% (табл. 3).

Проведене дослідження свідчить про те, що такі кризові явища, нестабільність у суспільно-політичному житті та економіці країни в цілому призводять до інтенсивного зменшення рівня народжуваності, поширення низки тяжких хвороб, передчасної смертності, спаду життєвого потенціалу населення Житомирщини. Відповідно відбулася зміна кількісного та якісного складу окремих складових відродження трудового потенціалу населення, його статевовікової структури та інші негативні явища.

Основні закономірності та тенденції демографічних процесів проявляються також у віковій структурі сільського населення. Розподіл постійного населення Житомирської області за віком передбачає його поділ на три групи: населення молодше працездатного віку (діти та підлітки) та старше працездатного (люди пенсійного віку). Станом на 1.01.2013 р. чисельність дітей та підлітків в сільській місцевості регіону допустимого радіаційного забруднення складала 78278 тис. чол., тобто кожний п'ятий мешканець є представником підростаючого покоління.

Не менш важливою проблемою, аніж природне скорочення населення, є старіння населення сільських територій Житомирського Полісся. Особливо актуальною ця проблема є для регіонів допустимим рівнем радіаційного забруднення. Адже через низький рівень дітородної активності на початку 90-х років минулого століття середній вік населення області має тенденцію до зростання (табл. 4).

Слід зазначити, що зміна структури населення відбувається в двох напрямках: з одного боку, зменшується кількість дітей, підлітків та осіб працездатного віку, а з іншого – зростає чисельність осіб похилого віку. Це свідчить про старіння населення, зниження темпів демовітворювальних процесів та значний вплив процесів депопуляції на якісну структуру сільського населення. Сучасна тривалість життя в Україні – одна з найнижчих не лише в Європі (для порівняння у Швейцарії та Швеції її рівень становить більше, ніж 79 років), а й серед країн СНД (нижче він

Таблиця 4

Динаміка середнього віку населення Житомирської області за статтю та місцем проживання (на 1 січня), років

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. до 2008 р., (+,-)
Все населення області	39,9	40,0	40,1	40,1	40,2	+0,3

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області: Статистичний щорічник Житомирської області – 2012 / за ред. Г. А. Пашинської. – Житомир: Головне управління статистики в Житомирській області, 2012. – 464 с.

лише в Росії та Молдові)⁴. Професор Е. Лібанова справедливо зазначає, що високий із постійним зростанням ступінь старіння робочої сили (в середньому в Україні кожна шоста економічно активна особа старша 50 років, а кожна дев'ятнадцята – старша працездатного віку) створює перешкоди для нормалізації процесів її відтворення, зокрема для запровадження новітніх технологій і відповідно перекваліфікації працівників⁵.

Як наслідок, зростає навантаження з боку людей похилого віку на економічно активне населення працездатного віку. Оскільки переважна більшість працездатного населення працює на утримання і соціальний догляд за особами, які мають найменший людський потенціал, скорочуються вкладення в формування, розвиток майбутнього людського капіталу, в силу меншої чисельності відповідної вікової групи. Зростання кількості осіб похилого віку властиве всьому українському суспільству, але найбільш швидко цей процес відбувається у сільській місцевості. Разом з тим, гостро виникає проблема із безробіттям сільської молоді, що пов'язане надто низьким рівнем працевлаштування випускників професійних, середніх та вищих навчальних закладів та незбалансованістю ринку праці.

Провідними галузями національного господарства Житомирщини є аграрний сектор економіки, лісове господарство та добувна галузь (табл.4). Зокрема, регіони з допустимим рівнем радіаційного забруднення багаті на природні ресурси. Тут добувають ільменіт, будівельний та облицювальний камінь: лабрадорит, габро, граніт, а також кольорове напівдорогоцінне каміння – аквамарин, берил, топаз, гірський криштал, моріон, димчатий кварц, чорний опал та інші. Є родовища високоякісного пірофіліту, зосереджені поклади вапняку, цегельно-черепичної сировини, торфу.

Важливими аграрними галузями є льонарство, хмелярство, товарне насінництво картоплі, розведення молочної худоби. Лісомисливський комплекс регіону представлений 11 держлісгоспами та 9 мисливськими господарствами, а також Поліським природним заповідником⁶. Саме тому в регіоні допустимого радіаційного забруднення існують всі передумови для інтенсивного розвитку природно-рекреаційних підприємств, кооперативів зі збору, заготівлі та переробки другорядної сировини побічного лісокористування. Наявність такої потужної сировинної бази лісомисливського комплексу дозволяє високо оцінити економічний потенціал природно-ресурсного потенціалу регіону. Окрім цього, організація агропромислового виробництва на ґрунті збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу неможливе без ефективної системи відродження трудового потенціалу сільських територій регіону радіаційного забруднення.

У свою чергу, лісомисливський комплекс безпосередньо сприяє розвитку системи відродження трудового потенціалу в контексті альтернативної зайнятості на регіональному ринку праці Житомирщини. Створення мисливськими господарствами природно-рекреаційних заказників, мисливських баз відпочинку сформує потужну інфраструктуру мисливського туризму, екологізацію інструментів мисливської політики, а також стимулювання підвищення продуктивності використання мисливських угідь, стримування деградації мисливської фауни.

Система якісного відродження трудового потенціалу, способи його об'єднання із засобами виробництва, ефективність трудової діяльності – все це залежить від якісно-сформованої системи управління трудовим потенціалом. Нині, за нашим баченням, трудовий потенціал характеризується як один із основних ресурсів країни та будь-якої організації, відтворення та

⁴Кафлевська С. Г. Оцінка демографічних чинників формування трудового потенціалу сільських територій / С.Г. Кафлевська // Економіка АПК. – 2011. – №12. – С. 102–108.

⁵Реформа ринку праці та економічне зростання в Україні: механізм взаємозв'язку та економічна політика / За ред. Л. Хандріха, І. Бураковського, О. Бетлій. – К.: «Альфа-Прайм», 2004. – С. 121.

⁶Концептуальні основи локального відновлення виробництва в регіоні радіаційного забруднення. (Науково-методична розробка). Данилюк В. К., Токмачов М. Л., Корнійчук Р. М.; Під керівництвом Ходаківського Є. І. – Житомир: ЖІТІ, 2002. – 69 с.

Таблиця 5

Чисельності спеціалістів, зайнятих в мисливському господарстві Житомирської обласної організації Українського товариства мисливців та рибалок з 2008–2013 рр.

Роки	Спеціалісти		
	Мисливствознавці, чол.	Штатні єгері, чол.	Всього, чол.
2008	2	138	140
2009	2	138	140
2010	9	111	120
2011	9	120	129
2012	11	123	134
2013	13	123	136

Джерело: розраховано за адміністративними даними Житомирської обласної організації Всеукраїнського товариства мисливців та рибалок.

управління яким значною мірою визначає конкурентоздатність та платоспроможність країни, розвиток окремої організації. В Житомирській області за останні декілька років ми спостерігаємо зменшення кількості працюючих у сфері мисливського промислу (табл. 5). Ця негативна тенденція зумовлена наслідками економічної кризи 2008–2009 рр., низкою державно-правових проблем, що пов'язані зі строком продовження оренди користування державними мисливськими угіддями.

Висновки. Отже, Житомирська область за рівнем таких депопуляційних процесів як старіння, смертність, низька дітородна активність, хвороби відноситься до демографічно проблемних регіонів нашої країни. Адже чисельність населення як країни, так і області продовжує стрімко зменшуватися саме під впливом систематичного перевищення смертності над народжуваністю. При цьому, саме демографічно старим регіонам найважче долати тенденції депопуляції.

Соціально-демографічні, економічні та екологічні наслідки депопуляції та прогресуючого старіння насе-

лення вже у середньостроковій перспективі давати-муться взнаки насамперед через нестачу робочої сили, дефіцит молодих кадрів та посилення навантаження на працездатне населення. З огляду на сучасну регіональну специфіку структури зайнятості можна стверджувати про доцільність сприяння місцевим промислам (мисливство, рибальство, збиральництво лісових ягід і грибів) у контексті розвитку альтернативної зайнятості регіону з допустимим радіаційним забрудненням.

Нині, зважаючи на складні соціально-економічні умови та нестабільну суспільно-політичну ситуацію особливого значення набуває політика сприяння реалізації природно ресурсного потенціалу та людських ресурсів Житомирщини, які вкрай необхідні для збалансованого сталого розвитку держави. Відповідно знання переваг та обмежень провідних галузей національного господарства конкретного регіону дозволить виважено підходити до вирішення проблем та суперечностей відродження, формування, використання та розвитку трудового потенціалу в довгостроковій перспективі.